

A SZTÁLINI ELHURCOLÁSOK TÉMÁJA IRODALMUNKBAN

Fontos, hogy a sztálini deportálások tényét nem csak történelmi, hanem irodalmi szempontból is bemutassuk, hiszen a téma irodalmi interpretációjának jellemzése annak köztudatban elfoglalt helyét is jól szemlélteti.

Kárpátalja magyar lakosságát sajátos identitás jellemzi, ami hosszú történelmi folyamatok során alakult ki. Világszemléletünket az utóbbi évszázadban, évtizedekben több sorsfordító jelentőségű trauma alakította. Ezek között kell említünk elsősorban a terület hovatartozására vonatkozó XX. századi embertelen politikai döntéseket. A folyamatos változásokat, és az ebből eredő állandó létbizonytalanságot jól példázza a terület hivatalos elnevezésének folytonos változása is. Erről Pilipkó Erzsébet *Indentitás és hit* című munkájában a következő geopolitikai megnevezéseket emeli ki: „Az elmúlt majd nyolc évtized során többféleképpen nevezték: a Károlyi-kormány alatt Ruszka Krajnának, Trianont követően, a „cseh időben” Ruszinszónak, Podkarpatszka Rusznak, Ruténföldnek, Podkarpatyijának, a Volosin-féle ukrán bábállamban Karpatszka Ukrajnának, a Horthy-kormány idején Kárpátaljának, 1945 után hivatalosan Kárpáton túli területnek, a mindennapi szóhasználatban azonban továbbra is Kárpátalja maradt.”¹

Közösségünk és szűkebb pátriánk önálló története a trianoni döntéssel, Kárpátaljának a fiatal csehszlovák államhoz való csatolásával kezdődik. Az új intézményes keretek között fontos volt az irodalmi és kulturális élet újraszervezése, melynek egyik ékes bizonyítéka többek közt a Nyitrán kiadott *Szlovenszkói magyar írók* antológia-sorozata. A kiadványban a szépirodalmi műveket a kor társadalmi-kulturális problémáira is rálátó tanulmányok előzik meg. Krammer Jenő tanár, író tanulmányában például a szlovenszkói magyar irodalom lélektani aspektusaival foglalkozik, és munkájában ma is aktuálisnak tűnő jelenségekre hívja fel a figyelmet: „a szlovenszkói magyar szellemi élet, tehát az irodalom is, lélektani szempontból rendkívül bonyolult képlet: sokféle erő tör egymásra benne, s csak azok kiegyenlítődése teremtheti meg az egészséges, alkotó jövőt. Európa és magyarság, állampolgárság és nemzetiség, város és falu sokszólamú vitája egyezkedik benne, keresi a közös nevezőt.”² Európa

és magyarság, állampolgárság és nemzetiség – gondoljunk bele, talán más megközelítésben, de ezek a fogalmak ma is meghatározzák a közbeszédet.

A csehszlovák időszak után egy rövid fellélegzést követően Kárpátalját 1945-ben csatolták hivatalosan is a Szovjetunióhoz. A sztálini kommunista vezetés véres bosszút állt a helyi magyar lakosságon, és ennek következményeit máig a kárpátaljai magyarok legnagyobb tragédiájának és kollektív traumájának tekintjük. Erről azonban évtizedeken át csak hallgatni lehetett. De az 1991-ben Ungváron megjelent *Évgyűrűk* c. almanachban már szigorú tényeket is olvashatunk: „Úgymond három napi helyreállítási munkára hívták be a férfilakosságot 18-tól 50 éves korig, amit később hadifogságra változtattak. A mit sem sejtő emberek tiltakozás nélkül fogadták a hírt, bevonultak. Embertelen körülmények és kegyetlen bánásmód fogadta őket már a szolyvai, a szabócskai és a szánoki gyűjtőtáborokban. A megpróbáltatásokat sokan nem éltek túl”³. E közlemény, mint a rendszerváltás utáni első, e témában megjelent publikációk egyike, irányt mutat a kutatásban, megfogalmazza, hogy érdemes lenne az egykori táborok helyszínén, illetve a 4. ukrán front hadműveleti levéltárában vizsgálni. Ez azóta megtörtént, a legtöbb és legalaposabb kutatást Dupka György végezte el, folyamatos munkája több tényfeltáró és monografikus kiadványt eredményezett. De vajon miként jelenik meg ez a közösségi trauma irodalmunkban?

Az 1943. május 15-én megjelent Magyar Csillagban Illyés Gyula, Márai Sándor, Veres Péter, Tamási Áron és más szerzők közös vallomást intéztek az olvasókhoz, melynek fontos tétele a következő: „irodalmunk történetéből is úgy ismeretes a magyar író, mint nemzetének lelkiismerete”. A lelkiismeret pedig őszintén vall mindenről, ami körülvesz bennünket, ami a lelkünket nyomja – akár a kisebbségi léthelyzetben is. Ugyanakkor Kárpátalján ehhez hasonló lözungszerű verssorokat kell olvasnunk:

*„Zengjünk hálát lelkes dalokkal
a nagy Sztálinnak
és a pártnak
egész boldogságunk ott csengjen a dalban
zengi hangosabban!”⁴*

Balla László egykori kötetcímadó versének részletében érezhetően nem a lelkiismeret szólal meg, hanem a kor politikai elvárása. Az alkotóknak ekkortájt, ha érvényesülni akartak, bizony, be kellett állniuk ebbe a nagy szovjet kórusba, s

nem volt kivétel ez alól kezdetben maga Kovács Vilmos sem, sem pedig az őt követők jelentős része. Nézzük, hogyan szól ezzel kapcsolatban – napjainkban – a közösség hangján, mélyen átélt történelmi tapasztalattal Vári Fábíán László:

*„Mert félelemben neveltek minket,
félve adta ránk anyánk az inget,
de már a gyermek is megtudhatja,
a rettegésnek ki volt az atyja,
szülte, dajkálta s hány a barátja.
A történelem majd kiokádja.”⁵*

Ilyen sorokhoz persze sokat kellett várni a politikai szemléletváltásig. Az addig erőltetett optimizmus rossz hatással volt irodalmunkra, és a lágerélmény, mint tabutéma, a szépirodalomban nem vagy alig fordult elő. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a megfélemlített és elhallgattatott túlélőkkel megszakadt vagy csak nehezen jött létre olyan emlékezeti kapcsolat, amely a közösségi trauma fájalmát a fiatal generációk felé közvetíthette volna.

Közismert tény, mikor kerülnek Kárpátalján először említésre a deportálások szépirodalmi műben. Irodalmi értéke mellett emiatt is vált híressé Kovács Vilmos regénye, a *Holnap is élünk*. Amikor a főhős, Somogyi Gábor hazatér szülőfalujába, hűgával, Moszattal, a vidéki tanítónővel beszélgetnek:

„– És milyenek a gyerekek?

– Milyenek? Rendesek.

– Úgy értem, hogy tudsz-e nekik mást is adni, vagyis befogadnak-e mást is, mint a számtan vagy a vegytan. Szóval nincs-e bajod a szülői ráhatással?

– Nem értem pontosan, mire gondolsz

– Nézd, Moszat, jól tudod, hogy annak idején a felnőtt férfiak megjárták a munkatáborokat. Azt akarom tudni, hogy ezeknek a gyerekeivel hogyan boldogulsz?”⁶

A főhős szájába adott mondatok valóban óriási jelentőségűek. Emellett viszont az alkotó szorongatottságát is tükrözik. Egyfajta írói bizonytalanság érződik ki belőlük. Mikor Somogyi Gábor „valami más” átadására, befogadására kérdez rá, valószínűleg nem a szovjet ideák szajkózását kéri számon testvérétől, a mondat második fele mégis a meghurcolt szülők esetleges ráhatását feltételezi. A szerző emellett tárgyilagosan ír, de nem ítélkezik, azt az olvasóra bízta. Talán az elhurcolások említésének mentésére egyfajta egyházkritikát is kimondat Moszattal, aki arra panaszkodik, hogy

a szülők templomba járatják gyerekeiket, és az a tanítás szöges ellentétben áll az iskolai tananyaggal. Ám a választ a kérdésre a következőképpen kezdi, ami a deportálások ténye mellett szintén nagyon fontos kortűnet:

„– Gabikám, ezek a gyerekek már csak apáik elbeszéléseiből ismerik azokat az időket. Nem az ő élményük, a hatás sem az. És más idők járnak.”⁷

Ez az észrevétel, az igazság elhallgatásának következményei jól érzékelhetőek ma is. Irodalmunk az élmény, a hatás hiányában nem bővelkedik a sztálini elhurcolások témájára írott művekben. Pedig ez a történelmi időszak ihlette például Nagy Zoltán Mihály remekművét, *A sátán fattyát*.

A negyvenes években született versek, Fedák László, Vadnay András, Tar Géza, Huszti Béla szerzeményei, valamint a lágerfolklorának is nevezett ismeretlen szerzőjű művek összessége különösebb költői értékkel nem bír, fontosságuk kortörténeti szempontból mégis felbecsülhetetlen. Balog Sándor versei és Mészáros Sándorné *Elrabolt éveim a Gulágon* c. visszaemlékezései szintén nem találtak nagyobb visszhangra irodalmi berkekben. Pedig az előbb említett szerzők saját élményeikre támaszkodva alkottak.

Nem személyes lágerélmény, de a családi emlékezet ihlette például Czébelly Lajos következő sorait:

*„Míg március-óhajtásom szállt,
apám szorgos gyalujából
szibériai hóforgács hullt,
zúdult sohasem fogyón az ólban,
szabad óráinak műhelyében
– már nem volt tehenünk –
hullott az ember-forgács-história”*⁸

és így folytatja:

*„Akkor is negyvenhétben
Vorkutából döcögő talpfák lépcsőin
március megőrzött lángjának melegével
ereszkedett alá apám”*⁹

Talán nem túlzás azt mondani, ezek a sorok megkapó költői képeikkel, a gyermeki rácsodálkozás felnemesített apa-alakjával a szerző legőszintébb valóságainak egyike.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a sztálini elhurcolások témaköre irodalmunknak egy igen kevésbé kiaknázott területe, amiben ennek ellenére sok lehetőség rejlik. Közösségünk történelme letragikusabb eseményének irodalmi igényű feldolgozása segítené az elhallgatás szülte feledés és homály megszűnését, élő tragédiává téve egy olyan kollektív sérelmet, amely önazonosságunk részét képezi, és amelyet sosem szabadna elfelejtenünk.

JEGYZETEK:

¹ Piliplikó Erzsébet. *Identitás és hit III. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2010 – 102.o.

² Krammer Jenő. *A szlovenszkói magyar irodalom – lélektani szemzőgöböl*. In. *Szlovenszkói magyar írók antológiája*. Szerk.: Dallos István–Mártonvölgyi László. – Nyitra: Lőwy Antal és Fiai Nyomdája, 1937 – 27.o.

³ Csatáry György. *Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében*. In. *Évgyűrák '90*. Szerk.: Dupka György. – Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1991 – 79.o.

⁴ Bakó László. *Zengj hangosabban!* Versek. – Uzshorod: Kárpátontúli Kiadó, 1951

⁵ Vári Fábrián László. *Ereimben az idő* – Budapest: Magyar Napló Kiadó, 2015

⁶ Kovács Vilmos. *Holnap is élünk* – Ungvár–Debrecen: Kárpáti Kiadó–Csokonai Kiadó, 1989 – 109.o.

⁷ U.o.

⁸ Cézbelly Lajos. *Fehérbe fogó láng* – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2013.

⁹ U.o.

